

פתח דבר

ראשיתו של קובץ זה בכנס שנערך במכללת אפרתה בשנת תשפ"א (דצמבר 2020), לציון שני אירועים מרכזיים בתולדות ההתיישבות היהודית החדשה בארץ ישראל: 150 שנה לייסוד בית הספר החקלאי 'מקוה ישראל' (1870) ו-100 שנה לקרב בתל-חי (1920). עם הקמת בית הספר החקלאי 'מקוה ישראל', שהיה למעשה נקודת התיישבות יהודית ראשונה ולא שכונה יהודית בעיר מעורבת, ונדעה לו חשיבות בהתפתחות החקלאית העברית, החל שלב חדש בהתיישבות היהודית החדשה בארץ ישראל, שמונה היום מאות רבות של יישובים כפריים ועירוניים. יובל שנים לאחר מכן, בקרב בתל-חי שבו נפלו יוסף טרומפלדור וחבריו, צמח אתוס הגבורה ההתיישבותי הציוני, שהשפיע על מדיניות ההתיישבות הציונית במשך שנים רבות.

מאמרי הקובץ דנים בהיבטים שונים ומגוונים של ההתיישבות היהודית החדשה בארץ ישראל, שגדלה והתעצמה אלפי מונים בעקבות העליות הציוניות ופעילות המוסדות המיישבים ומדינת ישראל מחד גיסא, ומאידיך גיסא נמצאת היום על פרשת דרכים עקב תמורות כלכליות, תרבותיות ומשפטיות עמוקות.

המאמר הפותח של הקובץ, פרי עטו של ההיסטוריון **אוריאל גלמן**, עוסק בהתיישבות החסידית בארץ ישראל במאה ה-19. גלמן בא למלא חלל במחקר התקופה, שהתמקד בעיקר בחקר ההתיישבות הפרושית בארץ ישראל באותה העת. הוא מצביע על שימור הזיקה של הקהילות החסידיות החדשות בארבע ערי הקודש: ירושלים, חברון, צפת וטבריה, למרכזים החסידיים במזרח אירופה, לצד התפתחות תרבות מורכבת וייחודית של הקהילות הללו בהשפעת הסביבה הארץ-ישראלית.

שני המאמרים הבאים עוסקים בזיקה שבין ההתיישבות הציונית ובין העיתונות הציונית העברית בארץ ישראל. מאמרם של **דבורה גלעדי** ו**יוסי גולדשטיין** דן בפרשת תל-חי בראי עיתונות התקופה. לטענתם השאלה בדבר סיכון החיים לשם שמירת מקום יישוב והיאחזות בקרקע, שנדונה בעיתונות התקופה לפני הקרב בתל-חי, התייתרה מייד לאחריו, עם צמיחתו המהירה של המיתוס המקדש את המוות למען המולדת, כדבריו האחרונים של מנהיג הקבוצה, יוסף טרומפלדור. מאמרה של **חגית הכהן** עוסק בהשתלשלות האירועים שהביאו להתיישבות הציונית דתית בשיח' אבריק בשנים 1931-1933 בראי שני עיתונים ציוניים-דתיים בני התקופה: 'ההד', שמומן על ידי קק"ל, ו'היסוד', שהיה במימון פרטי של עורכו. הכהן מראה כיצד זהות מממן העיתון השפיעה על אופי הסיקור של

הפרשה אף על פי ששני העורכים תמכו בהתיישבות זאת וסברו כי המוסדות הלאומיים עשו עוול למתיישבים.

שני המאמרים הבאים עוסקים בהתיישבות העירונית החדשה בארץ ישראל. **מנחם קרן-קרץ** דן במאמרו בשלושת העשורים הראשונים של בני ברק, שהפכה ממושבה חקלאית לעיר תעשייתית בעלת זהות דתית מובהקת. הוא מצביע על עצמאותו הפוליטית וכישוריו המנהיגותיים של מייסדה יצחק גרשטנקורן כגורמים לשמירת זהותה הדתית של העיר, שהייתה מוקפת בהתיישבות חילונית אטרקטיבית. **יצחק רקנטי** דן במאמרו בהתיישבותם של יוצאי שלוניקי בשכונת דרום תל אביב בתקופת המנדט כמקרה מבחן של הגירה קהילתית המשמרת דפוסי חיים ומנהגים מהמולדת ומביאה אותם לידי ביטוי ביעד ההגירה הדומה לקהילת המוצא. בתודעתם העצמית של יוצאי שלוניקי הם הקימו את "שאלוניקי הקטנה" בתל-אביב.

מאמרה של **צפורה שחורי-רובין** עוסק בהיסטוריה החברתית של קיבוץ ההכשרה של תנועת 'החלוץ' בקלוסובה שבפולין ושל קיבוץ גבעת השלושה, שהוקם על ידי חברי ההכשרה מפולין בשנות השלושים של המאה העשרים. שחורי-רובין דנה בהיסטוריה החברתית של קבוצת ההכשרה באמצעות חליפת מכתבים בין זוג חלוצים שעלו מקלוסובה לגבעת השלושה במועדים שונים והתכתבו ביניהם. לטענת המחברת, המכתבים פותחים אשנב הצצה לא רק לרגשותיהם, לחלומותיהם ולאכזבותיהם של בני הזוג המתכתבים, אלא לתחושותיהם של כלל חברי הקבוצה שהתמודדו עם אתגרים דומים באותה העת. המאמר האחרון, פרי עטה של ההיסטוריונית **מרגלית שילה**, עוסק בתרומתן הנשכחת של הנשים בעלות המקצוע (פרופסיונליות) להתפתחות היישוב היהודי בארץ ישראל בתקופת המנדט. היא באה למלא את החלל בתחום התרומה הנשית המקצועית לחברה, שהתמקד דווקא במקצועות גבריים. התרומה הנשית שעליה הצביעה שילה, שהתרכזה בתחומי הבריאות, הרווחה והחינוך, נתפסה אומנם כמובנת מאליה, אך היא עמדה ועומדת בראש דאגותיה של החברה, אז כהיום.

המאמרים בספר שלפנינו שופכים אור על היבטים שונים ומגוונים של ההתיישבות היהודית החדשה בארץ ישראל ועל הקשרים רחבים של המחקר בנושא. אנו מקווים שמלבד חידושי המחקר שבו, יתרום הקובץ להמשך העיסוק בנושא זה.

אסף ידידיה וסיגלית רוזמרין